

8.4

Antje Lobin

Jezične ideologije i jezična kritika u talijanskom jeziku

Prijevod teksta: Iva Petrak

Sažetak. U Republici Italiji, uz talijanski, na lokalnoj razini status drugih službenih jezika danas imaju i francuski, njemački, ladinski i slovenski. Ukupno dvanaest manjinskih jezika uživa u Italiji osobit status. Svijest o tome da se prirodni jezici mogu manifestirati u svojim različitim varijantama postoji već od kraja srednjeg vijeka. Postupni proces formiranja firentinskog kao krovnog varijeteta nad različitim narječjima bio je oduvijek popraćen i pozitivnim i negativnim stavovima. Ovi se stavovi mogu svrstati u dvije komplementarne skupine. Dok jedna zagovara jednojezičnost i promiče književnoestetsku, odnosno u svojim kasnijim fazama ideološko-političku argumentaciju, druga je pluralistički orijentirana. Rasprave o raznolikosti varijeteta, stoljećima konkurentnim glotonimima, nazivima za jezične manjine, stavovima prema angloameričkom utjecaju, kao i debate o promjenama norme uslijed takozvane političke korektnosti (*political correctness*) predstavljene su u članku kao izrazi i nositelji jezičnih ideologija.

Ključne riječi jezična procjena, promišljanje o jeziku, koncept norme, jezični ideal, purizam, pluralistički pogled na jezik, jednojezičnost, ideologija nacionalnog jezika, glotonim / naziv jezika, manjinski jezik, *volgare illustre*, *antilingua*

Općenito

Svijest o tome da se prirodni jezici manifestiraju u različitim varijetetima sastavni je dio metajezičnih diskusija još od kraja srednjeg vijeka (za razliku od jezične svjesnosti i promišljanja o jeziku, vidi osnovni članak ovog sveska). Još od 15. stoljeća vode se rasprave o prikladnom modelu za jezičnu situaciju na dijalektalno i politički podijeljenom Apeninskom poluotoku te se intenzivno promišlja o međuodnosu jezika i društva (usp. Michel 2012: 343). Ova perspektiva postoji do danas pa tako Simone (2011: VII f.) u predgovoru djela *Enciclopedia dell'Italiano* opisuje talijanski jezik riječima "amalgama" i "mosaico". Pritom su rasprave na temu raznolikosti varijeteta i različiti glotonimi izrazi i nositelji jezičnih ideologija u smislu u kojem ih definira Kroskirty (2010) (usp. osnovni članak ovog sveska).

Postupni proces formiranja firentinskog kao krovnog varijeteta nad različitim narječjima bio je popraćen kako pozitivnim tako i negativnim stavovima. Pritom Krefeld (1988) razlikuje dvije osnovne tendencije: tzv. ekskluzivističku prosudbu koja promiče jednojezičnost, i tzv. pluralističku koja je u službi uspostavljanja što šire dijasistemske kompetencije. U sklopu ekskluzivističke jezične procjene javljaju se dvije međusobno povezanе argumentacijske tradicije, književnoestetska i ideološko-politička, pri čemu prva povijesno dominira sve do početka 19. stoljeća kada je zamjenjuje potonja (usp. Krefeld 1988: 312). S druge strane, pluralistička jezična procjena isključuje politički i estetski apsolutizam pojedinih varijeteta. Ovakvo priznavanje ravnopravnosti nekoliko varijeteta zabilježeno je već od samih početaka talijanskog promišljanja o jeziku (usp. Krefeld 1988: 319).

U okviru takozvanog *questione della lingua*, koje je prije svega obilježilo 16. i 19. stoljeće, rasprave se vode i na temu naziva jezika. D'Achille (2011) opisuje raznolikost međusobno konkurentnih glotonima koji su se pojavljivali kroz stoljeća. U srednjem vijeku se primjerice javljaju nazivi *loquela italiana*, *italiana favella*, *italiano idioma* ili *volgare italico*, dok su u 18. stoljeću nazivi *italiano* i *lingua italiana* rasprostranjeni u cijeloj Italiji. Nakon nacionalnog ujedinjenja ponovno se javlja naziv *lingua d'Italia*, koji se spominje već u 16. stoljeću, čime se stavlja naglasak na novostvorenu državu. Tijekom 20. stoljeća postaje uobičajeno talijanskom glotonimu dodati i precizniji opis, primjerice *italiano standard*. Danas se koristi pluralistički oblik glotonima, što se primjerice očituje u nazivima *italiani scritti*, *italiani parlati*, *italiani trasmessi* (usp. D'Achille 2011: 173f.).

Termin *italiano standard* 'standardni talijanski' proširio se u Italiji zahvaljujući djelu *Storia linguistica dell'Italia unita* (1963) čiji je autor Tullio de Mauro. Koncept je postojao još od 19. stoljeća, no označavao se terminima poput *italiano comune* ('općetalijanski') *buon italiano* ('dobar talijanski'), a kasnije također i *italiano letterario* ('književni talijanski'), *italiano classico* ('klasični talijanski') i *italiano corretto* ('pravilan talijanski'). Naziv *italiano comune* dugo je vremena bio najčešće korišten termin. Ostali nazivi koji se pojavljuju u 20. stoljeću su *italiano normale* ('normalan talijanski'), *italiano senz'aggettivi* ('talijanski bez pridjeva'), *italiano normativo* ('normativni talijanski'), *italiano normato* ('normirani talijanski') (usp. D'Achille 2011: 174ff.). Pritom treba spomenuti i nazive *italiano neostandard* odnosno *italiano dell'uso medio* koji se uslijed redefiniranja jezične norme javljaju 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća (usp. Selig 2021: 38).

Povijesno

Iz povijesne perspektive iznimno važnu ulogu za pojavu i razvoj metajezičnog promišljanja i jezične procjene u Italiji odigrao je firentinski pjesnik i filozof Dante Alighieri (1265–1321) kojeg se u Italiji često figurativno naziva ocem jezika (*padre della lingua*). Zahvaljući njemu, talijanski dijalekti, koje su pismoznanci toga vremena smatrali inferiornima, ponovno su dobili na cijeni. U tom su pogledu osobito značajna dva teksta koja nastaju otprilike u isto vrijeme: na narodnom jeziku pisan filozofsko-teoretski traktat *Convivio* (1303–1308) i traktat *De vulgari eloquentia* (1303–1304) (usp. Michel 2012: 344). U djelu *Convivio* Dante navodi zadaće koje bi narodni jezik trebao ispunjavati, od kojih je glavna prijenos znanja onima koji se ne služe latinskim jezikom. Pritom Dante opisuje latinski jezik kao zalazeće sunce koje stoji u opreci prema opisu narodnog jezika kao izlazećeg sunca. U traktatu *De vulgari eloquentia* Dante također daje prednost narodnom jeziku pred latinskim uz objašnjenje da je materinski jezik dan ljudima od boga, a ne stvoren od strane čovjeka (usp. Krefeld 1988: 319). Baveći se procjenom prema estetskim kriterijima, Dante raspravlja o tome koji je od četrnaest talijanskih dijalekata najbolji i najvrjedniji. Raspravu započinje narječjem Rimljana koje naziva najodvratnijim talijanskim narodnim jezikom te mu stoga odmah uskraćuje status najboljeg dijalekta. Sardinski također isključuje jer ustvrđuje da Sardinici zapravo nemaju narodni jezik, već samo oponašaju latinski kao što “majmuni oponašaju ljude”. Romanjolski se opisuje kao toliko “ženstven” da bi se muškog govornika moglo zamijeniti za ženu, dok je venecijanski s druge strane toliko “muževan” da unakažava žene koje ga govore. Naposljetku Dante dolazi do zaključka da ni jedan od talijanskih dijalekata ne odgovara nazivu *volgare illustre*. *Volgare illustre* mora imati sljedeće značajke: *illustre* (‘uzvišen, slavan’), *cardinale* (‘autoritativan’), *aulicum* (‘ugledan’) i *curiale* (‘dvorski, plemenit’) (usp. Reutner/Schwarze 2011: 85f.). Na taj način Dante postavlja ideal budućeg talijanskog standardnog jezika i popisuje niz funkcija koje on mora ispunjavati (usp. Krefeld 1988: 320).

U prvoj polovici 16. stoljeća dolazi do žestokog jezičnog spora (tzv. *questione della lingua*) kada se tri modela (*fiorentino arcaizzante*, *fiorentino contemporaneo* i dvorski *lingua cortigiana*) počinju natjecati za status standardnog jezika. Prema Krefeldu (1988) ekskluzivistički jezični pristup uvijek podrazumijeva ideološke vrijednosne sudove. To je osobito vidljivo

kod zagovornika modela *lingua cortigiana* koji već samim imenom nagovještava dijastratičku dominaciju i potrebu za razgraničenjem društva (usp. Krefeld 1988: 315f.). U spomenutoj debati značajnu je ulogu odigrao Venecijanac Pietro Bembo (1470–1547) koji je svojim djelom u tri sveska *Prose della volgar lingua* (1525) dao odlučujuće teoretske i praktične poticaje za provedbu retrospektivnog i na pismu zasnovanog normativnog koncepta *fiorentino arcaizzante* (usp. Reutner/Schwarze 2011: 120) To je označilo prekretnicu u metajezičnom promišljanju o jeziku jer se od tada nadalje govorni jezik izjednačuje s književnom jezičnom upotrebom (usp. Lubello 2003: 210). Snažne ideološke tendencije koje se povezuju s Bembom dolaze do izražaja i u deonimu *bembismo* (usp. Marazzini 2016: 636). Pluralistički koncept jezika u to vrijeme zastupa Machiavelli (1469–1527) koji svojim pristupom daje prve nagovještaje modela u kasnijoj lingvistici poznatog kao arhitektura jezika te postavlja *uso vivo* za osnovicu standardizacije naspram firentinskog iz 14. stoljeća (usp. Krefeld 1988: 320).

Krajem 16. stoljeća, 1582. godine, u Firenci se osniva *Accademia della Crusca*. Akademija nastaje kao posljedica rada kruga prijatelja koji se pod nazivom *Brigata dei crusconi* neformalno i bez programa bave raspravama na jezične teme. Naziv skupine dolazi od riječi *cruscata* (množ. *cruscate*) koja opisuje takozvane *discorsi senza capo né coda* ('razgovore bez glave i repa'). Njezino konačno ime i jasno definiran program akademiji naposljetku daje Leonardo Salviati (1539–1589) koji od riječi *crusconi* izvodi ime *Accademia della Crusca*. Kao osnovni cilj akademije postavlja se zadaća na temelju književnosti iz 14. stoljeća 'odvojiti žito od kukolja' (*di separare il fior di farina [la buona lingua] dalla crusca*) i sastaviti popis prihvatljivih riječi. Za grb društva odabire se 1590. mlin za žito, a kao moto stih iz Petrarčina soneta *il più bel fior ne coglie* (što se slobodno može prevesti kao 'uberi najljepši cvijet'). Čistoća brašna pritom je metafora za čistoću jezika (usp. Reutner/Schwarze 2011: 129f.; za metafore za jezičnu čistoću u službi jezičnih ideologija usp. osnovni članak ovog sveska). Prvo izdanje rječnika *Vocabolario degli Accademici della Crusca* izlazi 1612. godine. Zbog žustrih rasprava oko naziva jezika koje su popratile izdavanje rječnika, odlučuje se da naslov neće sadržavati glotonim (usp. Reutner/Schwarze 2011: 133). *Vocabolario* je potpomogao etabliranju jezičnog purizma kao trajne pojave u talijanskom jeziku, iako čista estetsko-književna motivacija traženja jezičnog ideala koji se na temelji na jeziku 14. stoljeća u narednim stoljećima postojano gubi na vrijednosti (usp. Krefeld 1988: 315).

U 18. stoljeću, u doba kada se ideje prosvjetiteljstva šire Italijom, dolazi do sve izraženija kritike konzervativnih jezičnih stavova Akademije. Ideja arhaične jezične norme popraćene književnim purizmom svoj posljednji uzlet doživljava u 19. stoljeću uslijed pojave jezično-patriotskih težnji povezanih s ideološko-političkim motivacijama. Pritom je najustrajniji zagovornik norme *italianità della lingua* Pijemontanac Gian-Francesco Galeani Napione (1748–1830) (usp. Reutner/Schwarze 2011: 152).

Za vrijeme risorgimenta i nakon političkog ujedinjenja 1861. godine ideja jedinstva (*unitarietà*) postaje ključnim pojmom ideološki motiviranih ekskluzivističkih jezičnih procjena (usp. Krefeld 1988: 316f.). Ova nacionalna jezična ideologija prisutna je u leksikografiji sve do danas, što najbolje pokazuje rječnička natuknica glotonima *italiano*. Povijesni rječnik Tommaseo/Bellini (1861–1879) daje sljedeću definiciju termina: „*Lingua italiana*, quella che è o vuolsi che sia comune a tutta la nazione” (*Talijanski jezik*, jezik koji je, odnosno koji bi trebao biti zajednički cijeloj naciji; prijevod I.P.). Nasuprot tomu, Battaglia (1961–2002) u svom povijesnom rječniku uzima u obzir i geografsku raspodjelu talijanskog. To pak nije slučaj u digitalnom izdanju rječnika Zingarelli (2020). Iako se u predgovoru napominje da je jedna od inovacija uvođenje unosnica iz regionalnih jezika u Švicarskoj, uz unosnicu s.v. *italiano* navodi se definicija „lingua del gruppo romanzo parlata in Italia” (*Jezik romanske jezične skupine koji se govori u Italiji*; prijevod I.P.)

Do prekretnice u talijanskoj jezičnoj kritici dolazi sredinom 19. stoljeća kada Alessandro Manzoni iz Milana (1785–1873) provodi reviziju dotadašnjeg normativnog modela (usp. termine *manzonismo* (usp. Marazzini 2016: 647) i *ideologia manzoniana* (usp. Lubello 2003: 216)). Razvoj jezičnog pitanja može se jasno pratiti kroz Manzonijevu književnu djelatnost. Različite verzije njegovog povijesnog romana *I Promessi Sposi* (*Zaručnici*, 1821–1823; 1827; 1840) dokumentiraju potragu za jedinstvenim jezikom koji bi za razliku od čistog književnog jezika bio razumljiv za sve. Manzonijeva metafora o pranju odjeće u rijeci Arno (*risciacquatura di panni o cenci in Arno*) odnosi se na moderni firentinski govorni varijetet kojem se u to vrijeme težilo (usp. Marazzini 2016: 646). Leksikografiju toga vremena obilježile su polarizirane ideološke tendencije, što se ponajviše očituje u rječnicima koji se sastavljaju po purističkom ili antipurističkom diktatu (usp. Lubello 2003: 214). To se ponekad daje naslutiti već i u samom naslovu rječnika, što je primjerice slučaj s purističkim *Lessico della corrotta italianità* (1877) autori kojeg su Pietro Fanfani und Costantino Arlia.

Ideološko-teoretska argumentacija za jedinstveni nacionalni jezik koja se javlja u 19. stoljeću postaje osobito virulentna u doba fašizma. Uz antidijalektalnu jezičnu politiku toga vremena poseže se za drastičnim mjerama te provodi prisilna talijanizacija prezimena i toponima na području južnog Tirola (usp. Krefeld 1988: 317). Pritom treba razlikovati fašističku jezičnu politiku od intelektualnog pokreta za održavanje jezične čistoće, takozvanog *neopurismo* kojeg promiču vodeći jezikoslovci toga vremena kao što su Bruno Migliorini i Giacomo Devoto (usp. Reutner/Schwarze 2011: 182f.). Migliorini tako prije svega nastoji pronaći najbolji i najprimjereniji jezični izričaj koji bi zadovoljio potrebe društva i tradicije (usp. Marazzini 2016: 649). 60-ih godina 20. stoljeća popularnost tradicionalnog ideala jednojezičnosti sve više opada, zbog čega dolazi do oživljavanja koncepta *nuova questione della lingua*. Jedan od sudionika u ovoj debati je i autor Italo Calvino (1923–1985) koji kritizira javnu službenu uporabu jezika i jezik administracije koji po njegovom mišljenju ugrožavaju retoričko-estetičku tradiciju. U tu svrhu Calvino razvija termin *antilingua* (usp. Reutner/Schwarze 2011: 197; usp. također termin *burocratese* koji se pojavljuje 70-ih godina 20. stoljeća. Sufiks *-ese*, koji je i u suvremenom talijanskom jeziku čvrsto etabliran, koristi se za kritiku određene vrste jezične uporabe; usp. Rainer 2004: 255f.). U ovom kontekstu valja spomenuti i uvođenje tzv. *educazione linguistica* koja, uzimajući u obzir pluralističku situaciju, na politički i društveno prihvatljiv način nastoji riješiti kompleksnu jezičnu situaciju u Italiji (usp. Krefeld 1988: 323). Danas se ova tradicija nastavlja u obliku *educazione plurilinguistica* koja promiče potpunu ravnopravnost svih jezičnih varijeteta.

Danas

Danas u Republici Italiji, uz službeni talijanski jezik, status drugih službenih jezika na lokalnoj razini uživaju i francuski, njemački, ladinski i slovenski jezik. Uz to je na temelju Zakona br. 492 od 15. prosinca 1999. koji regulira zaštitu i promicanje povijesnih manjinskih jezika osobit status dobilo i 12 manjinskih jezika među kojima su i albanski, grčki i katalonski. U prvom se članku istog zakona talijanski proglašava službenim jezikom. Nazivi jezičnih manjina često su ideološki obilježeni te izražavaju ideološke stavove i položaje. U svom povijesnom prikazu, Fusco (2006) opisuje

kako su nazivi za jezike koji su u 19. i 20. stoljeću bili uobičajeni, a ukazivali su na određeni oblik izolacije (primjerice *colonia*, *isola linguistica* i *oasi*), s vremenom jednim dijelom zamjenjeni semantički jačim izrazima poput *lingue tagliate* ('odsječeni jezici') i *lingue minacciate* ('ugroženi jezici') koji predstavljaju određeni rizik od ograničavanja dotičnih jezika u njihovom kulturnom i jezičnom prostoru te izolacije u vlastitom zatvorenom svijetu. Drugim su dijelom povijesni nazivi zamijenjeni neutralnijim terminima koji su usko povezani s institucijama Europske zajednice te nastoje izbjeći ideološke prizvuke (primjerice *lingue e culture regionali* 'regionalni jezici i kulture', *lingue di minoranza* 'manjinski jezici' i *lingue meno diffuse* 'slabije rasprostranjeni jezici') (usp. Fusco 2006: 97–107).

Slika jezične kolonizacije danas se pojavljuje u kontekstu angloameričkog utjecaja kao jedna od središnjih tema o kojoj se raspravlja u vezi s talijanskim (usp. Trifone 2009: 15). Oslanjajući se na Stari zavjet, Trifone (2009: 15) opisuje vezu između angloameričkog monopola s jedne strane i jačanja lokalnih i regionalnih tradicija s druge kao borbu Davida s Golijatom. Sadržajna je i metaforika koju Castellani (1987: 137) koristi opisujući angloamerički utjecaj na talijanski. Talijanski se jezik prikazuje kao bolesnik, a angloamerički utjecaj kao virus. U tekstu se taj odnos prikazuje u obliku zdravstvenog kartona:

Nome del paziente: Italiano. Professione: lingua letteraria. Età: quattordici secoli, o sette, secondo i punti di vista. Carriera scolastica: ritardata, ma con risultati particolarmente brillanti fin dall'inizio.

Diagnosi: sintomi chiarissimi di *morbus anglicus* (con complicazioni), fase acuta.

Prognosi: favorevole [...]. Un medico prudente parlerebbe piuttosto di prognosi riservata.

Metaforika tjelesnosti talijanskog jezika dolazi do izražaja i kod Seriannija (1988: VI) koji u uvodu svoje gramatike govori o „fizionomiji” talijanskog, dok Simone (2011: 8) koristi izraz „torso tridimensionale della lingua”. Iz domene medicine dolazi i metafora *lingua infetta* ('zaraženi jezik') koju Pietrini (2021) koristi u kontekstu opsežnog utjecaja pandemije koronavirusa na jezik. Još jedna jezična rasprava koja je središnja za talijanski je ona o uporabi politički korektnog jezika. U Italiji se ona javlja u okviru rodno ravnopravnog jezika. Pritom se od njezinih početaka (Santini 1987) do danas (npr. Gheno 2022) zagovara potpuno iskorištavanje jezičnog

potencijala u svrhu ravnopravnog zastupanja rodova. S vremenom se tematika takozvane političke korektnosti (*political correctness*) proširuje i na druga područja. Arcangeli (2005) vidi obranu politički korektnog jezika kao podmukao i nadasve licemjerman oblik totalitarizma, a njegove zagovaratelje naziva novim križarima (usp. Arcangeli 2005: 125, 135).

Osim toga, javlja se i metaforika koja se ne odnosi toliko na sam jezik koliko na sliku jezika kao na sliku sredstava za razumijevanje jezika, iz čega se također može mnogo zaključiti. Pritom se misli na analogiju između rječnika i vulkana (Zingarelli 1998: 3):

Perché un vulcano sulla copertina di un vocabolario? [...] perché, proprio come un vulcano, il vocabolario fa emergere da strati profondi e indistinti del lessico le singole parole, le aggregazioni in frasi e locuzioni, le derivazioni etimologiche, i nessi di sinonimia e analogia, gli usi fonetici, grammaticali e sintattici. (Zašto vulkan na naslovnici rječnika? Zato što poput vulkana rječnik iz svojih dubina i neograničenih slojeva jezičnog blaga donosi pojedinačne riječi, poveznice sa sintagmama i frazama, etimološko porijeklo, odnose sinonimije i analogije te fonetske, gramatičke i sintaktičke načine uporabe.; prijevod I.P.)

Literatura

- Arcangeli, Massimo (2005): *Lingua e società nell'era globale*. Roma: Meltemi.
- Battaglia, Salvatore (1961–2002): *Grande dizionario della lingua italiana*. Torino: UTET.
- Castellani, Arrigo (1987): *Morbus anglicus*. U: *Studi Linguistici Italiani XIII*, s. 137–153.
- D'Achille, Paolo (2011): *I molti italiani e la nuova norma*. U: Coletti, Vittorio (ur.): *L'italiano dalla nazione allo Stato*. Firenze: Le Lettere, s. 173–179.
- De Mauro, Tullio (1963): *Storia linguistica dell'Italia unita*. Roma: Laterza.
- Fusco, Fabiana (2006): *Le minoranze linguistiche: una storia attraverso i termini*. U: Pistolesi, Elena/Schwarze, Sabine (ur.): *Vicini/lontani. Identità e alterità nella/della lingua*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 90–113.
- Gheno, Vera (2022): *Femminili Singolari*. Florenz: EffeQu.

- Krefeld, Thomas (1988): Italienisch: Sprachbewertung. U: Holtus, Günter/ Metzeltin, Michael/Schmitt, Christian (ur.): Lexikon der Romanistischen Linguistik. sv. 4. Tübingen: Niemeyer, s.312–326.
- Kroskirty, Paul V. (2010): Language ideologies – Evolving perspectives. U: Jaspers, Jürgen/Östman, Jan-Ola/Verschueren, Jef (ur.): Society and Language Use. Amsterdam: John Benjamins, s.192–211.
- Lubello, Sergio (2003): Storia della riflessione sulle lingue romanze: italiano e sardo. U: Ernst, Gerhard/Gleßgen, Martin-Dietrich/Schmitt, Christian/Schweickard, Wolfgang (ur.): Romanische Sprachgeschichte: ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen. sv. 1. Berlin/New York: de Gruyter, s.208–225.
- Marazzini, Claudio (2016): Questioni linguistiche e politiche per la lingua. U: Lubello, Sergio (ur.): Manuale di linguistica italiana. Berlin/Boston: de Gruyter, s.633–654.
- Michel, Andreas (2012): Elemente varietätenlinguistischer Reflexion in Italien vom 14. bis zum 18. Jahrhundert anhand von Fallstudien. Festschrift für Edgar Radtke zu seinem 60. Geburtstag. Frankfurt am Main: Peter Lang, s.343–358.
- Pietrini, Daniela (2021): La lingua infetta. L'italiano della pandemia. Rom: Treccani.
- Rainer, Franz (2004): Derivazione nominale denominale. Altre categorie. U: Grossmann, Maria/Rainer, Franz (ur.): La formazione delle parole in italiano. Tübingen: Niemeyer, s.253–264.
- Reutner, Ursula/Schwarze, Sabine (2011): Geschichte der italienischen Sprache. Tübingen: Narr.
- Sabatini, Alma ([1987] 1993): Il sessismo nella lingua italiana. Rom: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato.
- Selig, Maria (2021): Standardsprache, Norm und Normierung. U: Lobin, Antje/Meineke, Eva-Tabea (ur.): Handbuch Italienisch. Sprache, Literatur, Kultur. Berlin: Erich Schmidt, s.32–39.
- Serianni, Luca (1988): Grammatica italiana. Italiano comune e lingua letteraria. Torino: UTET.
- Simone, Raffaele (2011): Enciclopedia dell'Italiano. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana.

Tommaseo, Niccolò/Bellini, Bernardo (1861–1879): Dizionario della lingua italiana. Torino: UTET.

Trifone, Pietro (2009): L'italiano. Lingua e identità. 2. izd. U: Trifone, Pietro (ur.): Lingua e identità. Una storia sociale dell'italiano. Roma: Carocci, s. 15–45.

Zingarelli, Nicola (2020): Lo Zingarelli online. Vocabolario della lingua italiana. 12. izd. Bologna: Zanichelli.

Zingarelli, Nicola (1998): Vocabolario della lingua italiana. 12. izd. Bologna: Zanichelli.